

16. ve 17. YÜZYIL OSMANLI DÖNEMİ EV TEKSTİLLERİ

Rengin BÜKEN*

İnsanoğlu, kendini bildiği andan itibaren hissettiği yaratıcı olma tutkusuyla başlattığı sanat serüveninde, sosyal yaşamın bir gereksinimi olan giyinme şeklinde, estetik ve işlevi moda değişkenliği içerisinde ararken, yaşadığı mekânları da giydirmeyi, süslemeyi ve dolayısı ile de ev tekstili sanatını da sürdürmeyi ve geliştirip bugünlere ulaştırmayı ihmal etmemiştir.

Türk sanatı biri saray, diğeri halk sanatı olmak üzere iki farklı temel üzerinde gelişmiştir. Osmanlı saray kumaşları diye adlandırılan, çok zengin malzeme ve desen içeren, yüksek teknikte dokunan kaliteli kumaşlar; sultan, sultanın ailesi, saray personeli için giyimlik ve döşemelik kumaşlar, saray atölyelerinde belli kurallar çerçevesi içinde, kontrol altında, yüksek kalitede dokunurdu. Saray nakkaşhanesi, tüm sanat dallarının merkezini oluştururdu. Burada çizilen desenler dönemin üslup ve süslemelerini içeren kompozisyonlar, farklı sanat kolları içinde, kendi teknik ve malzeme özelliklerine göre uygulanmışlardı.

"Selçuklulardan sonra Anadolu'da 600 yıl hüküm süren Osmanlılar Devrinde, Antalya, Musul, Bursa, Bilecik, Üsküdar ve İstanbul'da üretilen kumaş tipleri ve çeşitleri Osmanlı kumaşçılığının şaheserleri olmuştur" (Saldıray 1998). Özellikle Osmanlı'nın 15. yüzyıl sonu, 16. yüzyıl klâsik dönemi ve 17. yüzyılın ilk yarısı dokuma ürünleri açısından son derece önemlidir. Bu dönemlerde doruk noktasına ulaşan dokumacılık sanatı, devlet tarafından desteklenmiş ve büyük önem görmüştür.

"16. yüzyılda kumaşların kalitesi biraz bozulmaya başladığından, bunun önüne geçilmesi için 1502 tarihli "Kanunname-i Bursa" adıyla bir kanun çıkartılmıştır. Bunun kumaşlara ait kısmında, yirmi

beş yıl önceki kumaşların vasıflarının daha iyi olduğu belirtilerek, kumaşçı esnafı uyarılmaktadır" (Aslanapa 1999). Bu dönem kumaş çeşitleri; motif, desen, kompozisyon ve renkleri açısından son derece gösterişli ve o dönemin zenginliğini yansıtıyordu.

"17. yüzyıla gelince 1640 tarihli bir kanunnameden anlaşıldığına göre, bu devirde en fazla çeşitli kumaş İstanbul'da yapılıyordu. Bursa, Halep, Şam, Menemen ve Sakız, diğer önemli merkezlerdi. Kanunnamede bu kumaşların renkleri ve cinsleri ile çınar yaprağı, nar, ay, tavus kuyruğu, gül, fıstık, gonca gül ve dolaşma yaprak gibi motiflerin adı geçmektedir" (Aslanapa 1999).

Saray için yapılan dokumalar; mefruşat için kullanılan döşemelik kumaşlar, kıyafetler, hediyeelik dokuma ürünleri saray için kurulmuş, saray kontrolünde çalışan atölyelerde "hassa nakkaşları" tarafından çizilip renklendirilen desenlerle dokunurdu. Saray atölyeleri istenilenlere yetersiz kaldığından, yetişemediğinden, Bursa ve İstanbul'da bulunan diğer atölyelere sipariş verilir ve yine dokumalar saray kontrolü altında yapılırdı.

"Devlet hesabına kumaş dokuyan atölyenin, yani Kârhane-i Amire veya Hassa'nın Beyazıt'a yakın bir yerde olduğu TSM arşivlerindeki kayıtlardan anlaşılır" (Gürsu 1998). Bu dönemde yapılan kumaşlar ister saray için olsun ister halk için, devlet tarafından sıkı bir kontrol altında tutulurdu. Özellikle altın ve gümüş alaşımli tellerin kullanıldığı kumaşlar ve ipeklilerin dokunması, belli kurallar içinde olurdu.

"1502 tarihli Bursa, Edirne, İstanbul ihtisab kanunnameleri (bir çeşit belediye kanunu) her türlü esnaf grubunu yönlendirmekteydi. Bu kanunlarda

en geniş yer dokumacılar verilmişti" (Tezcan 1989). Devlet kontrolünde, standartlara uygun olarak dokunan kumaşlar, son derece titiz bir şekilde incelenir ve onaylanırdı. Halkın kendi günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere dokuyup ürettiği kumaşlar, aslında son derece iyiydi. Fakat saray için dokunan kumaşlar, malzemenin zenginliği, desenlerin çeşitliliği, mükemmelliği, kullanılan tekniğin son derece iyi uygulanması bakımından zirveye ulaşmıştı. Osmanlı Devleti kumaşa çok önem vermiş ve onu bir hazineymiş gibi korumuştur.

Dokumacılık devlet kontrolü altında tutulmuş ve altın, gümüş, ipek gibi değerli malzemenin kullanıldığı kumaşlar, sadece saray atölyelerinde ve sarayın belirlediği atölyelerde müfettişlerin kontrolü altında dokunmaktaydı. Yayınlanan kanun ve fermanlarla devamlı kaliteleri kontrol altında tutulan kumaşlar, devlete gerek ihracat, gerekse gümrük yolları ile, devlet bünyesine çok önemli gelir kaynağı sağlamışlardı.

"Ehl-i Hiref Defteri, TSM arşivlerinde bulunan diğer belgeler, saray atölyelerinin işleyiş şekli hakkında önemli birer kaynaktır. 17. yüzyıla ait Ehl-i Hiref Defteri'nden anlaşılacağı gibi, saray atölyesinde usta, çırak sayısının en fazla olduğu devir 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başına rastlar. 17. yüzyıl ortalarında usta sayısı 16 olmuştur ve bu yüzyılın sonuna kadar aynı kalmıştı. 17. yüzyıl sonunda ise usta sayısı 4'e kadar düşmüştü" (Gürsu 1998).

Osmanlı İmparatorluğu; kuruluşundan yayılışına sırayla başkent yaptığı Bursa, Edirne ve İstanbul'da belirledikleri bir plân içinde, saraylarını, hanlarını, hamamlarını, okullarını, medreselerini, ibadet yerlerini, konaklarını ve evlerini kurmuşlardı.

"Saraylardan yalnızca Topkapı Sarayı günümüze ulaşmış olup, sarayın düzeni, plânı, yaşam biçimi, odaların kullanımı ve döşenmesi bize Osmanlı sarayları ve konut mimarîsi hakkında bilgi vermektedir. Saraylar, konaklar ve evlerde zenginlik ve büyüklük dışında temelde farklılık yoktur. Beylere ayrılan "selamlık" ve hanımlara ayrılan "harem" bölümleri, odalar yüksek tavanlı, küçük kafesli pencereci, ocaklı, duvarlarda mum ve kandil koymaya uygun nişlere sahip sempatik, sıcak mekânlardır. Divanhane denilen oturma odaları sedirlerle, yatak odaları bir, duvarları yüklük olarak kullanılan dolaplarıyla amaçlarına uygun olarak döşenmişlerdir. Yüksek tavanlı odalar biri sedir seviyesinde, diğerleri de tavana yakın, altı üstlü çift sıra pencereleri ile dikkati çekmektedir" (Tezcan 1996). Alt sıra pencereler dışarıya doğru çıkıntılar

yapan şahnişinler (cumba) içine yerleştirilir, genelde de ahşap kafeslerle örtülürdü. Tavana yakın üst pencereler ise, alçı parmaklıklar içinde renkli camlarla bezenmekteydi.

"Bu evler kapalı fakat aile hayatının ihtiyaçlarını karşılayabilecek fonksiyonelliğe sahiptir. (Anonim 1995). Türk evlerinin şekillenmesinde geleneklerinin ve yerleşik hayata geçene dek yaşadıkları göçebe hayatın etkileri görülmektedir. Bu görüş birçok araştırmacı tarafından tespit edilip onaylanmıştır.

"Evler sokaklarda birbirinin mahremiyetini örtmeksizin, fakat komşuluk ilişkilerinin kolayca yürütülmesini sağlayacak şekilde yerleştirilmekteydi" (Anonim 1995). Yer yer iç sofalı, bazen de dış sofalı, cumbalı vs. gibi plân tipleri uygulanmaktaydı. Arazinin meyili, çevre koşulları, ailenin kendine özgü ihtiyaçları ve ekonomik koşulların da plânlamayı etkilediği görülmektedir.

Bir Osmanlı Türk evi genel olarak şu bölümlerden oluşmaktadır: Zemin kat; çoğunlukla ahır, arabalık, kiler gibi ihtiyaçların karşılandığı mekânlardan oluşmaktadır. Osmanlı Dönemi Türk evlerinin asıl yaşama alanı, ana plânın uygulandığı üst kattır. Sağır duvarlı zemin katın üzerinden çıkıntılarla sokağa taşan ve kafesli pencerelerle dış dünyaya açılan bu katta, işlevselliklerine uygun odalar yer almaktaydı; konuk odaları, selamlık, harem, oturma odaları, mutfak vs. gibi. Genellikle her odada yatak ve yorgan gibi eşyaların konulması için dolaplar ve yüklükler bulunmaktaydı. Bu yüklüklerden bazen bir tanesi gusülhanedir.

Sabahtan akşama dek daha çok kadınların yaşamının geçtiği mekânlar olan odalarda, pencere hizaları boyunca sedirlerde oturulurdu. Minderler, yastıklar, sedir örtüleri, halı, kilimler ve diğer ev tekstil ürünleri yaşanan bu mekânlara renklilik ve hayat katmaktaydı.

Pencerelerin, ahşap çift kanatlı ve ahşap kafesler ardında olduğu görülmekteydi. Odaların tavan kaplamaları ve yer yer kapıları ahşap işleme tekniklerinin çeşitleri ile bezenmekteydi. Konuta uygulanan bu ve buna benzer süslemeler, evin düzeni, ev sahibinin ekonomik gücü ve o dönemlerde kullanılan tekniklere ve etkileşimlere göre tasarlanırdı.

16. yüzyıl ve 17. yüzyılda yapılan konutlar ne kadar birbirine benzese de, her çağın kendine has, getirdiği değişiklikler, etkileşimler, moda dediğimiz olay ve insanoğlunun bunlara duyarız kalamaması çok olmasa da detaylarda kendini hissettirmişti.

"Türk evinin bir özelliği de, meydan okuma tavrından uzak olmasıdır. Türklerin yaşadığı bir

mahalleye dışarıdan bakıldığında, zenginlerin evleri bile fakirlerinkinden kolayca ayırt edilemezdi. Fakat evin içi insanların ekonomik gücünü yansıtırıdı" (Anonim 1995).

"Konutlar sahiplerinin ekonomik gücüne göre, çeşitli büyüklüklerde olurlardı. Zengin evlerine konak, köşk, yalı denilirdi, bunların ayrı kubbeli, zeminden ısıtmalı, çarşı hamamı gibi hamamları vardı. Hizmetçi, uşaklar, ayvaz ve aşçı için ayrılmış odaları bulunurdu. Yemek kokularının ve çeşitli gürültülerin duyul-maması için mutfaklar bahçede yapılmıştı" (Anonim 1995). Yemek işlerinden ve ev işlerinden kısmen evin hanımı, aşçı ve hizmetkarlar sorumluydu. Böyle zengin köşklerinde evin hanımı, gündelik yaşamında eğer çocukları varsa onlarla meşgul olur, evin işlerini uzaktan yönetir ve bazen de sosyal yaşama katılırdı.

Orta sınıf halkın ev yaşamında ise, hizmetkârlar, uşaklar bulunmazdı. Evin temizliğinden, yemeğine, çocuk bakımına kadar bir çok işten evin hanımı sorumluydu.

"Osmanlı kültüründe kadınının otorite olduğu ve ömrünün önemli bölümünün geçtiği mekân genelde mutfaktır. Erkek ise evin ihtiyaçlarını sağlardı. Bu mücadelesi sırasında da toplumun kültürünün oluşmasına ve yenilenmesine kendi ölçüsünde katkıda bulunurdu" (Anonim 1995).

"Osmanlı kadınının bir sorumluluğu da, kız evladı doğar doğmaz çeyiz hazırlıklarına başlamasıdır. Bir kızın çeyizi ne kadar fazla olursa, o kadar şerefli olurdu. Gelinlik kızı olan evlerde, bu çabaya büyük anneler, teyzeler, halalar ve hatta yaşı gelince kızın kendisi de katılırdı. 30-40 kadar iç çamaşırı, gergeflerde işlenmiş makrameler, peşkirler, sofrta takımları, kenarları altın ve gümüşle işlenmiş entariler dikilirdi" (Anonim 1995). Erkek ise bu tür işlere karışmaz sadece istenilen malzemeyi temin etmeyi düşünürdü.

"Sofra bezi, sofrta altı bezi, peşkir, elbezi gibi çeşitli örnekler ile sofrta kültürü oluşmuştu" (Uğurlu 2000). Yemek saatlerinde özellikle de akşam yemeklerinde bütün aile toplanır hep birlikte yemek yenilirdi.

Osmanlı evlerinde odalar iç içe yapılmadığından, bir odadan diğerine geçilmezdi. Odalar genelde bir sofranın etrafında dizili olurdu. Yatak odaları da oturma odaları ile bir olurdu. Yani, ayrıca bir yatak odası olmazdı. Yatma vakti geldiğinde, işlevlerine yönelik yüklerden çıkarılan yataklarla oda yatak odası haline getirilir ve sedir veya yer yataklarında uyunurdu. Sabahleyin ise yataklar tekrar toplanır,

kaldırılır ve oda tekrar oturmaya müsait hale getirilirdi. Osmanlı kültüründe yataklar günlük olarak hazırlandığı gibi özel günler için de hazırlanırdı; düşün yatağı, sünnet yatağı, misafir yatağı gibi.

Osmanlı ev kültürü özelliklerini, ülkeye gelen gezginlerin notlarından öğreniyoruz. Türklerin yaşamında dokumacılık sosyal ve ekonomik açıdan önemli yer tutar. Yaşam tarzları, günlük hayatları dokumalarla şekillenmiştir. Saraylar, köşkler, konaklar ve evler sahibinin gelir düzeyine göre, lüks ipekli kumaşlar, pamuklular, yünüler ve altın, gümüş alaşımı değişik kalitelerde dokuma ürünleriyle bezenmekteydi.

"Konakların divanhane denilen baş odaları, oturma odaları işlevlerine uygun olarak döşenmişti" (Tezcan 1993). Osmanlı konutlarının cumbalı yapıları, mahrem dünyaya açılan küçük, ahşap kafesli pencereleri, ocakları ve duvarları nişlerle hareketlendirilmiş odaları karakteristiktir.

"Kaynaklar; saray, konak ve köşkerin nasıl döşendiği hakkında önemli bilgiler vermektedir. Örneğin; saray için yeni inşa edilen bir köşke veya ülkeyi ziyaret edecek bir büyük elçiye tahsis edilen konağın tefrişi için tutulan mefruşat defterlerinde, önemli bilgiler bulunur. Belgelere göre; odaların zeminleri Selanik keçeleriyle kaplanır, üzerine halı seccadeler konurdu. Şahnişinlerin içine alçak sedirler, üzerine kırmızı göre, dokuzlu, yedili, beşli olmak üzere kadife altın tel dokumalı kumaş, ipek çuhadan, etek uçları ibrişim saçaklı sedir örtüleri örtülürdü. Yaşlanmak için sedirin uzunluğuna, atlas üzerine işlemeli çok güzel yastıklar konulurdu. Kapiya yine ağır işlemeli perdeler, ocak üzerine perdeye takım olmasına özen gösterilen ocak yaşmağı asılırdı. 16. ve 17. yüzyıl belgelerinde, pencereler için tek tek perdelerden bahsedilmese de, duvarları boydan boya kaplayan ipek duvar askılarının mevcudiyeti, bunlarında perde işlevini gördüğünü açıklıyor" (Tezcan 1993).

Rahatlığı ön plânda, büyük oda ve sofalarda ortada büyük ve geniş alan bırakacak şekilde, duvar boyunca pencere alt kenarlarına yaslanan sedir veya divanlar, Osmanlı Türk evlerinin genel yapısına uyan saraydan en mütevazı evlere kadar yüzyıllar boyu süren bir yaşam şeklini anlatan başlıca döşeme eşyalarındandır. Sedirler herkesin mali durumuna göre, döşemelik örtülerle örtülür ve yastıklarla süslenirdi.

"Osmanlılarda sandalye ve masa adeti bilinmediğinden odaların mobilyaları sedirlerdi. Sedirler

odanın döşemesinden biraz yüksekte yapılırdı. Boydan boya yapılan ve sedirin üzerine konan mindere esedir minderi denilirdi. Üstlerine güzel basmalar, ipekli kumaşlar ve kadifelerle çuhalar kaplanırdı. Osmanlı odalarında kullanılan minderler, kullanıldıkları yere göre değişik şekil ve isimler alırdı; sedir minderi, yan minderi, kış minderi, köşe minderi, sofra minderi, koltuk minderi, yer minderi, erkân minderi gibi v.s. gibi isimleri vardı" (Uğurlu 1999).

Sedirler gündüzleri oturacak yer, geceleri de yatak görevini görmekteydi. Geceleyin yatma vakti geldiğinde, sedirlerin üzerine serili olan örtüler kaldırılır yatak örtüleri serilerek yatılırdı. Yatak malzemeleri yoksa, direk minderler üzerinde uyunurdu. Daha çok hali vakti yerinde olan aileler, ayrı ayrı süslü, gösterişli yer veya sedir yatakları hazırlamaktaydı. Yatarken üste örtmek için pamuklu yorganlar kullanılırdı. Yorgan yüzleri ve çarşafklar, sahibinin ekonomik gücüne göre değişirdi.

17. yüzyılın ikinci yarısında batının etkisi olarak, cibinlik kullanıldığı da, hazine defterlerindeki kırmızı, ağır, ipekli kumaş üzerine, sırma işlemeli cibinlik kaydından anlaşılıyor.

Evin en güzel ve en dekoratif odaları konuk odalarıdır. Yiyeceklerin en iyisi ve eşyanın en güzeli daima konuklar için hazırlanır ve saklanırdı. Sarayların ise elçi kabul odalarının ne kadar görkemli olduğu tahmin edilebilir. Burada amaç, kişinin gücünü, karşısındaki konuğa kanıtlaması ve onu etkilemesiydi.

Günümüzde ise ev düzeni; ekonomik ve sosyal statülere göre değişerek, estetik değerler ve rahatlık göz önünde tutularak sade, sağlıklı ve detaylara özen gösterilerek, çok çeşitli mobilya ve ev tekstil ürünleriyle döşenmektedir.

Osmanlının 16. ve 17. yüzyıllarda kullanılan ev tekstil ürünleri, yaşadıkları mekâna ve yaşattıkları göreneklere uygun şekildedir. Değişimler ancak 17. yüzyılın ikinci yarısında batılılaşmayla başlamış ve o güne kadar masa, sandalye, koltuk ve karyola kullanmayan Osmanlı, bu değişikliklere uyum göstermiş ve klâsik ev düzeni anlayışını değiştirmeye başlamıştı. 16. ve 17. yüzyıl başlarında böyle çeşitli mobilyalar kullanmayan Osmanlı halkının, yaşadıkları mekânları asla boş ve sönük değildi. Çok çeşitli şekillerde ev tekstil ürünleri ile canlılık ve hareket kazandırılmıştı.

Bu dönemlerde kullanılan ev tekstil ürünleri de şöyle sıralanabilir;

– Döşemelikler: sedir örtüleri, minder yüzleri, perdeler, yatak örtüleri (yorgan yüzleri, çarşafklar, yastık yüzleri).

– Mutfak örtüleri: sofralar, peşkirler, sini örtüleri, nihaleler, makramalar ve bu gibi şeylerin sarıldığı bohçalar.

– Hamam takımları: peştamallar, el yüz havluları, omuz baş ve arka havluları, ayak havluları.

– İşlemeler: ise hemen hemen bütün ev tekstil ürünlerine, yorgan yüzlerine, çarşafklara, yastık yüzlerine, bohçalara sofra örtülerine, perdelere, havlulara, peşkirlere, makramalara vs. uygulanmış ve güzel sonuçlar doğurmuştu. Antep işi, Maraş işi, kasnak işi, hesap işi, tel kırma işi gibi tekniklerle, çok farklı karakterlerdeki dokusal ve hacimsel efektler tekstile kazandırılmaktadır (Akbostancı 2000)

Bu ev tekstil ürünleri saray için, saray atölyelerinde ve sarayın belirlediği bazı atölyelerde, açıklanan kurallara uygun dokunurdu. Bu son derece görkemli dokumaların desenlerini de, yine sarayın seçtiği nakkaşlar ve ekibi üstlenirdi. Halk ise, ihtiyaçlarına yönelik olarak ya evlerinde kurduğu küçük tezgâhlarda dokur ya da satın alırlardı.

Ev tekstilinde kullanılan döşemelik kumaşlar, bu yüzyıllarda işlevlerine yönelik mekânlara uygun, 16. yüzyılda olabildiğince görkemli, 17. yüzyılın ikinci yarısında biraz daha sönük, kaliteleri düşük ve artı batılılaşma nedeni ile mekânların konforunun değişmesine paralel olarak üretilmekteydi. Cinsleri ve dokunuşları şimdide olduğu gibi farklıydı, fakat birçok üründe yani giyimde, kaftanda, iç çamaşırında kullanılan kumaşlar döşemelik olarak da kullanılmaktaydı.

"Dokumalar; pamuklu, keten, yünlü ve ipekli olmak üzere üç ana dalda yapılır. Pamuklu dokumacılık İç Batı Anadolu'da çok gelişmiştir. Denizli daha Osmanlı öncesi döneminde ün yapmıştı. Bergama, Akhisar, Tırhala dolaylarında pamuklu dokumacılık ileriye. Gelibolu'nun ise yelkenlik bez üretiminde ayrı bir yeri vardı. Bir de pamuklular üzerinde, kalıpla basarak (basma) veya çizerek (yazma) yapılırdı ki; Tokat yazmacılığı ile ünlüydü. Yünlü dokumacılıkta; en çok çuha ve sof kullanılmıştır" (Tezcan 1989). Yünlüler iyi cins koyun ve keçinin yapağından elde edilir ve ip haline getirilirdi. "Çuha Eğin ve Selanik'te, sof ise Ankara'da ünlüdür. İpekler; hammaddesi zor elde edilen emek isteyen, pahalı ve lüks kumaşlardır. İpekli dokumacılık merkezleri Bursa ve İstanbul'dur. Bursa ve civarında Osmanlılar'dan öncede ipek böcekçiliği üretimi bilinmektedir" (Tezcan 1989).

Döşemelik olarak kullanılan kumaşlardan bazıları şunlardır:

Abanî: Üzeri kasnak işi sarı, turuncu ipekle işlenen bej renk ince dokumadır. İstanbul ve Bursa tezgâhlarında dokunduğu gibi, Halep'ten, Bağdat'tan ve Hindistan'dan getirilenleri de vardır. Abaniler daha çok sarık, kuşak, bohça, yorgan yüzü olarak kullanılmıştır. Osmanlılar'da halk, ulema sınıftan ayrılmak için, feslerinin üzerine abanî sarık sarmışlardı. (Önder 1998).

Al taraklı Bursa: Çarşafık bir tür ipekli kumaşın adıydı. Yekpare dokunmuş olan bu kumaşın, gerek etek gerek baş taraflarında taraklı tabir edilen şekilde kesik çizgiler vardı (Özer 1952).

Atlas: İpekle dokunmuş düz harelî, desenli ve muhtelif renkte sert bir kumaştır. Çoğunlukla yorgan yüzü, yatak ve yastık için kullanılırdı.

Bürümcük: Düz ve kıvrak olarak iki türü bulunur. Kadın ve erkek çarşafı giyimine ait çamaşırlarda kullanılmıştır. Kadın giyimleri, yatak, yorgan bürümcük kumaşlardan yapılmıştır. Bazılarının tamamı ipek dokuludur veya ipek ve pamuk karışımıdır. En tanınan bürümcük kumaşlar, Üsküp, İskodra, Bursa ve Kastamonu'da dokunmuştu (Apak, Gündüz vd. 1997).

Canfes: Aslı canfezandır. Cilasız, ince bir tür kumaştır.

Çatma: Boyları, Bursa'daki kurallardan dolayı 14 zira ve enleri 1-1.4 endaze olurdu. Yastıklık çatmaların uzunluğu iki eni 1 çeyrek endaze idi. İpekle dokunur Bilecik'te yapılırdı.

Çuha: Yünden dokunmuş bir tür sık ve tok kumaş. Erkek giyiminde ve döşemelikte kullanılırdı.

Damasko: İpek ve ketenle dokunmuş kumaştır. Mefruşatta kullanılırdı. Pamuklusuna "Brocatelle" denir.

İstanbul Dibası: Diba, cinsi iyi olan atlas türündedir. Gerek renk, gerek cins itibarıyla zamanın en güzel İstanbul dibasından bir örnek, altın beşiğin incili örtüsünün pembe kumaşındır. Sarayın eski kayıt defterlerinde bunlara "dibai rumî" denmiştir. İstanbul'da bu derece güzel diba yapılmadan önce, sarayın bu ihtiyacı, Mısır, Şam, Sakız atlasları ile karşıladığı anlaşılmaktadır (Öz 1946).

İpek: İpek iplikle dokunmuş kumaşlara denir. İpliğin nevine ve dokunma tarzına göre ipekli kumaş, canfes, atlas, bürümcük v.b isimler alır (Özen 1999).

Kadife: 16. yüzyılda Bursa kadifeleri dünyaca ünlü ve rakipsizdi. Teknik, kullanıldığı yer, içerdiği malzeme itibarıyla çok çeşitleri vardır. Sade desenlisine çatma denilir (Tezcan 1989).

Kemha: (Brocard) ipekli dokumalar arasında sarayın ve halkın beğenisine en uygun ağır, gösterişli tok bir kumaştır. Dokumasında altın ve gümüş tel kullanılmıştır. " (Tezcan 1989).

Kenefi: Çorum bezi ve ev bezi de derler. Don, gömlek, çarşaf yapılırdı. İdare, bal kaymak, kaşık sapı, kıvratma, serçe kanadı, üç oturma, melez diye çeşitleri vardır (Özer 1952).

Seraser: İstanbul'da en çok tanınmış ve Osmanlı saltanat devrinde çok önem kazanmış bir kumaştır. Türüne göre altın veya gümüş tel ile dokunan bu kumaş ihvan olunan hilatlerde kullanılırdı. Bunun eski ve çok güzel bir parçası TSM Hazine Dairesi'nde sergilenmektedir. Arz Odası'nın kadim döşemesi olan bu yastık ve örtülerin, kumaşlarının İstanbul seraseri olduğu, üzerine inci işlenmiş bulunduğu eski kayıtlarda belirtilmiştir (Öz 1946).

Sof: Sof Ankara keçisinin yumuşak tiftiğinin yıkanıp eğrilerek iplik haline getirilmesiyle Ankara ve çevresinde, el tezgâhlarında dokunan yünlü kumaştır. 16. ve 17. yüzyılda Ankara'da dokunan sof kumaşları Avrupalı tüccarlar eliyle Avrupa'yada ihraç edilmişti. Ankara'da sof için tiftiği yıkayarak eğiren, iplikleri boyahanelerde boyayan, tezgâhlarda dokuyan, dokunan sofları yıkayarak cendereden geçiren dört esnaf kuruluşu kurulmuş, esnaf loncaları ile sof sanatı güvence altına alınmıştı. Softan; erkek ve kadın elbiseleri (kaftan, şalvar, cepken, entari) bel kuşakları, perdeler, yatak örtüleri, döşemeler, seccadeler yapılmıştır (Önder 1998).

Şal: Şalın ilk olarak 15. yüzyılda Kaşmir de Tibet keçisi yününden dokunmuştu. Şaldan çok güzel kadın ve erkek giyimleri, örtüleri ve ev tekstil ürünleri yapılırdı.

Zerbaft: (Zerbeft) sırmalı ve ipekli bir dokuma olup genelde mefruşat için kullanılırdı (Yatman 1945).

Osmanlılar'da 16. ve 17. yüzyılda yatma ve oturma mekânları ayrı olmaması, evlerin düzeni ile ilgiliydi. Genellikle oturma amaçlı kullanıldıkları odalarda, karyola âdeti bilinmediğinden, bu odalarda yerden biraz yüksekte yapılan sedirlerde ya da şiltelerde hazırlanan yer yataklarında yatılırdı.

"İnsan doğal gereksinimlerini giderdikten sonra rahatladığı için, elindekilerin daha iyisini aramaya başlar. Önceleri doğal zorunluluktan kendisi örtünürken, daha sonra yaşadığı yerleri de örtmeye başlamıştır. Bu amaçla post, keçe örtüsü ve dokumayla pek çok tekstil eşyası geliştirilmiştir.

Bu eşyaların hazırlanmasında rahatlık önemliydi. Özellikle yatak kültürü için çok sayıda tekstil objesinin geliştirildiği görülür. Ot döşek ve yastıktan günümüz örneklerine kadar insan yaşamını rahatlatan pek çok dokuma objesi bilinir. İsterse Türkler'deki gibi göçebe ya da yerleşik temele dayalı kültür olsun, insan yaşantısını rahatlatıcı, dinlendirici döşek, şilte, yastık gibi bir çok tekstil objesi aynı amaçlarla kullanılmıştır" (Uğurlu 1998).

"Osmanlı ev yaşamında yatak ve yatak odasının düzenlenmesine, kutsal ve özel sayıldığı için çok önem verilmiştir. Yataklar gündelik olarak hazırlandığı gibi loğusa yatağı, gelin yatağı, sünnet yatağı, misafir yatağı olarak da büyük bir özenle hazırlanırdı" (Kazar 2000). Böyle özel zamanlarda ve gündelik yaşamda kullanılan yatak malzemeleri birbirinden farklıydı. Özel zamanlar için ayrılıp saklanan ve sadece o zamanlarda kullanılan yatak malzemelerinin daha kaliteli ve daha gösterişli olmasına özen gösterilirdi. "Gündelik yaşamda kullanılmak ve üstü örtmek için genellikle pamuk yorgan kullanılırdı, yorgan yüzleri çoğunlukla parlak ipekli kumaşlardan yapılırdı. Ayrıca atlas, diba ya da basit beledi kumaşların da kullanıldığı olurdu" (Kazar 2000). "Yorgan yüzleri ve çeşitleriyle ilgili bilgilere yazma eserlerde rastlanır. Esnaf narh defterlerinde adı geçen yorgan çeşitleri arasında, atlas, beledi, benaluka, canfes, kadife, şip ve yazma yorganlar vardır" (Uğurlu 1998). Kadife yorganlara 15. yüzyıldan sonra sıkça rastlanır.

"16. yüzyılda tavus kuşu, çiçek yaprakları, bulut, Rumi, hatai, penç ve çeşitli çiçeklerin işlendiği motifler özellikle karanfil ve lâle desenleri kullanılmıştır. 17. yüzyıldan sonra küçük serpme desenli yollu (çizgili) yorganlar görülür. Gelin yorganlarında kırmızı renk zeminde çok kullanılmış, sünnet, loğusa yorganlarında kullanılan sırma ve simlerde altın ve gümüş oranı azalmıştı" (Uğurlu 1998). Atlas dokuma, ipeğin kendine has pırlıtlısını en iyi şekilde yansıttığından Osmanlı sarayında çok kullanılmıştı. Parlaklığı ve sağlamlığı bu kumaşların kullanımını arttırmıştı. 17. yüzyıldan itibaren canfes yorgan yüzlerinde bir artış görülmektedir. Bu dönem yorgan yüzlerinin desenlendirilmesinde kullanılan küçük ve serpme motifler, dönemin sönüklüğünü yansıtmaktaydı.

"Halkın kullandığı yorganlar, bulunan her türlü kumaştan yapılırdı. Yorgan yüzleri çoğunlukla yazmadan yapılırdı" (Uğurlu 1998). Yorgan yapmak için, pamuk atan hallaçlar bugün de zaman zaman görülmektedir.

"...Yataklar pamukla doldurulmuş 1.80 cm.

boyunda, 1.20 cm. eninde şilteden oluşmaktaydı. Genellikle iki veya üç şilte üst üste konur, bilhassa çocukların yere düşmesini önlemek için her iki kenara uzun divan minderi yerleştirilirdi. Şilte ve yastıkların üstüne bir çarşaf örtülürdü. Yazın üstlerine bir çarşaf alıp çıplak yatar, kışın ise ısınabilmek için gündüz giydikleri elbiselerin bir çoğunu çıkartmaz, üstüne temiz çarşaf içnelenen bir yorganla örtünürlerdi. Memleketin en sıcak bölgelerinde, yazın yataklar evlerin damına serilirdi" (Lewis 1973). "Yatak çarşafı genellikle pamuklu kumaşlardan, bazen de ketenden olurdu. Ama zengin ailelerde bürümcük yatak çarşafı kullanılırdı" (Uğurlu 2000). Çarşafalarda işleme örnekleri de görülürdü.

"Devlette ve toplumda büyük makam sahibi kimselerle zenginler; servet ve güçlerinin en iyi şekilde kızlarının çeyizinden anlaşılacağını bildikleri için, çeyize çok önem vermişler ve masraftan kaçınmamışlardı" (Kazar 2000). Böyle bir çeyizde bulunması gereken eşyaların içinde, yatak malzemeleri ve ev tekstilleri çok önemli yer tutmaktadır. Bunların miktarı şöyleydi; "15 adet yün döşek, 30 adet pamuk şilte, 30 adet pamuk yorgan, 20 adet yazlık ince yorgan, 40 adet yorgan çarşafı, 90 adet yatak çarşafı, 10 adet ufak boy yüz yastığı, 40 adet Trablusgarp beyaz ihram ...bu çeyiz listesi diğer eşyalarla uzayıp gitmektedir" (Kazar 2000).

"16. ve 17. yüzyılda Avrupalı müşterilere satmak üzere İstanbul yaşamından sahneler çizen ressamalar, perdeleri kapalı tahtirevanlar içinde damadın evine götürülen gelinin yer aldığı düğün alaylarını da betimlemişlerdir." (Faroqhi 1995). "Çeyizi gelen gelinin yatak odası orta büyüklükte olur. Gelinin yatağı hazırlanırken, önce yatak yapılacak yere mihrap zemini olmayan ipek seccade serilirdi. Halının üzerine içleri yapağından doldurulmuş, yüzleri ipek kumaştan üst üste iki döşek, onların üstüne yüzü ince yünüden bir pamuk şilte konur. İyi atılmış "maydos" ile doldurulmuş bu şiltenin üzerine saf ipekten düz renk bürümcük çarşaf serilirdi. Çok ince ve pamukla doldurulmuş, yüzleri beyaz, ketenden üç adet yüz yastığı konur ve üzerine kenarı sırma işlemeli "musanna" beyaz keten yastık örtüsü çekilirdi. Yorgan da iki adetti, alttaki yorganın yüzü beyaz zemin üzerine serpiştirilmiş ve son derece iyi işlenmiş ufak elvan çiçeklerle süslüydü. İkinci yorganın yüzü ise ya elvan ipek, gümüş tel tırtıl işlemlerle kaplı "canfes" olur ya da "Hint sevai"lerin en değerlisi olan "telli sevai" den yapılırdı. Bunun üzerine mardikari ipek

işlemeli örtü örtülür, yatağın baş tarafına canfes üzerine ipek ve tel sırma işlemeli dört köşe ufak bir yastık konurdu. Yatağın arkasındaki duvara da pahalı bir şal asılırdı." (Kazar 2000).

Düğün, doğum, sünnet gibi olaylar âdetlere uygun olarak törenlerle karşılanırdı. "Bir bebeğin dünyaya gelmesi doğal olarak kadınlar arasında kutlanırdı." (Lewis 1973). Doğum yapan kadın kendisi için, süslü yorgan ve örtülerle hazırlanmış yatağa yatırılır ve dinlenmesi sağlanırdı. " Loğusa yatağı ise şöyle hazırlanırdı; Türk evlerinde eskiden ağır mobilya, sandalye veya karyola bulunmadığı için, genellikle pencere önlerinde bulunan ve yataklık da denilen, bugünkü karyola yerine kullanılan sedirlere veya yere gelinlik yatakları konularak hazırlanırdı. Bunlar "atlas", "kadife", "hare" gibi üzerleri sırma, altın, dantel gibi oyalarla süslenmiş bürümcük çarşafar, bu sedirlerin üzerinden yerlere sarkan gümüş pullarla veya suzeni işlemeli yatak takımlarından oluşmaktaydı. Kenarları kadar sarkıtılır ve değerli yorganlar güzel bir şekilde yatağa örtülürdü. Yan ve arka yastıklar da bu yorganların aynısydı. Yatağın arkasına ve duvara sırmalı kese içinde Kur'an-ı Kerim asılırdı" (Kazar 2000).

"Bir erkek çocuğunun hayatında en önemli gün sünnet düğünüydü. Bu âdet Kur'an'ın hiçbir yerinde yazılı olmadığı halde bütün Müslüman erkekleri için şarttı." (Lewis 1973). "18. yüzyıl ortalarına kadar en görkemli şenlikler şehzadelerin sünnetleri dolayısı ile düzenlenirdi." (Faroqhi 1995). "Sünnet öncesi ve sonrası yapılacak şenliklerde tüm hazırlıklar büyük bir özenle takip edilmekteydi. Sünnet de, tıpkı çeyiz gibi güç ve servetin yansıması olarak düşünüldüğü için masraftan pek kaçınılmayan bir etkinlikti. Bu etkinliğin en önemli unsurlarından biri de sünnet yatağıydı ve şöyle hazırlanmaktaydı; eski konak sofalarının bahçeye ya da sokağa bakan pencereli taraflarının çoğu çıkmalı olduğundan, ev sahibinin çocuğunun yatağı bu tarafta yapılır, birlikte sünnet olacak çocukların yatakları da sağlı sollu olarak hazırlanırdı. O devirde karyola bulunmadığı için, yatak hazırlanırken altlarına en iyisinden enli ve büyük Gördes halıları serilirdi. Yüzleri ipek "kutnu", içerisi yapağı yünü ile doldurulmuş kaba döşekler ve döşeklerin üzerine yüzleri "lahuraki" kumaştan, içleri atılmış maydos pamuğundan üst üste üç şilte konurdu. Onun üzerine beyaz yollu, damalı saf ipek, bürümcükten büyük ve enli yatak çarşafı serilerek yatağın her tarafı örtülür ve sarılırdı. Bunun da üzerine üst üste yüz yastıkları konurdu. Yeni atılmış pamukla

doldurulmuş olan yastıklar keten kılıflı olur, başları beyaz sırma ile süslenmiş, keten yastık örtüsü örtülürdü." (Kazar 2000). Sünnet olan çocuğun üstüne örtülen yorganların hafif olması için, sırma işleme yapılmaz, ipek işleme yapılırdı. 16. ve 17. yüzyıllarda yatak ve yatak odaları için yapılan örtülerin işlemlerinde, yaprak ve çiçek motifleri kullanılırdı. Süslemelerinde sıkça lale ve karanfil motifi görülmekteydi.

"Göçebe yaşantısında topak ev, kıl çadır gibi barınma yerlerinde yatağın önemi büyüktü. Yastık; içine ot, kütük (keten ve kendir lifleri), pamuk, yün, elyaf, kuş tüyü gibi malzemelerle doldurulmuş bez kullanılarak torba şeklinde dikilmiş, yaslanmak ve baş koymaya yarayan yumuşak bir eşya olarak kullanılır. Kelimenin kökü "yastamak" yani "dayanmak" tan gelmektedir" (Uğurlu 1998). Osmanlılar'da da özellikle 16. ve 17. yüzyılda yatağa ve yastık yüzlerine büyük değer verilmişti. Akşam yayılıp gündüz toplanan yastıkların yanı sıra, gün boyu kullanılan işlevsel özelliği yanında estetik özelliği olan yastıklar da vardı.

"Osmanlı ev döşemesinde de yastıklar çok önemliydi. Sedir uzunluğuna göre beş, yedi, dokuz adet olmak üzere kadife ya da sırmalı dokuma üzerine işleme yapılmış yastıklar konurdu. Yastıklar sedirleri süsleyen ve odanın en göze çarpan nesnesiydi." (Uğurlu 2000). En güzelleri ise, bir döneme adını yazdırmış, çatma kumaşlardan yapılmış yastık yüzleridir. 16. ve 17. yüzyılda çatma yastık yüzleri o kadar ünlenmiştir ki, batılılar bunları yaşam tarzlarına uymadığı halde sadece beğendikleri için satın almışlardır. En büyük değerini 17. yüzyılın ilk yarısında görmüştür. Dokunuş şekilleri, kaliteleri ve desenleri yüzyıllara göre değişiklikler göstermiştir.

"Yastıklar; kare, elips, dikdörtgen ve silindir şeklinde olmak üzere çeşitlilik taşır. Genellikle yastık üzerine geçirilmiş kılıf kullanılırdı. Osmanlı kayıtlarında yastıkçı ve kadifecilerin dükkân sayısı 160 nefer 400 olarak belirtilmektedir.

"Türkler Orta Asya'da göçebe halinde yaşarken, hayatlarında iki önemli unsur vardı; çadırları ve hayvanları. Sade basit siyah kıl çadırları veya "topak ev" denilen çadırlarında, etrafı çepeçevre dolaşan minder ve yastıklar, halı ve kilimler, yiyeceklerin saklandığı çuvallar, yatak yorgan ve battaniyeler, çadır kolonları, kazak, çorap, eldiven vs. gibi her şey koyundan elde edilen yünden sağlanıyordu. Kadınlar eğirdikleri yünü, doğal boyalarla boyayıp istedikleri renkleri elde edince, evin ihtiyaçlarını gönüllerinden geldiği gibi

dokuyorlardı. Kısacası göçebe hayatta yaşam dokumayla şekilleniyordu." (Tezcan 1996).

Osmanlılar'da sandalye ve masa âdeti bilinmediğinden odaların mobilyaları sedirlerdi.

"Sedir üzerine, yazları Trablus ihramı, (ehram) kışları ise kebe örtülürdü. Sedir minderlerinin önüne "makat" olarak isimlendirilen ipek püsküllü örtüler yerleştirilirdi. Sedirler gündüzleri oturma yeri, geceleri ise yatak görevini görmekteydi. Genellikle sedir yüzlerinin eskimemesi için, gündüzleri halı ve hasırların üzerine oturulur, geceleri ise yamak için ayrıca yatak yoksa, sedirin üstündeki örtü kaldırılır ve minderin üzerinde uyunurdu." (Uğurlu 2000).

Sedir örtüleri kullanıldığı yüzyılın süsleme tekniklerine ve renklerine göre desenlendirilmiş ve dokunmuştu. 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar, kullanılan renk ve desenler detaylar hariç büyük bir benzerlik göstermekteydi. "Erken tarihten itibaren en çok kullanılan motifler; ay, güneş, mühür-ü Süleyman, (birbiri içine ters şekilde yerleştirilmiş iki üçgen) üç benek, çintemani denilen ve üç benekle birlikte kullanılan bulut motifidir (kaynaklarda bu motif peleng olarak geçer). Çubuklu, yollu, satranç nakışlı (kareli) desenler de çok kullanılmıştı. Bitkisel motiflere gelince; lale, karanfil, sümbül, gül şakayık, hatai gibi çiçeklerle, bahar dalları, kıvrık dallar, hançer şeklinde yapraklar, çınar yaprakları, nar çiçekleri, narlar, iri çam kozalakları en çok kullanılanlardandı. Çok ender olarak hayvan figürlü kumaşlara da rastlanmaktaydı. Kumaşlardaki bütün kompozisyon şemalarında sonsuzluk düşüncesi esastır. En yaygın şema yüzeye yayılmış, kesintisiz devam eden motiflerdir. Diğer tip ise madalyonludur." (Tezcan 1989).

Yastık yüzlerine gelince; akşamları yatak örtüleri ile birlikte yayılıp gündüzleri toplanan, yastıkların yanı sıra, gün boyu kullanılan halı, kilim dokuma türü yastıklar da vardı. Türklerin göçebe kültürde önemli bir yeri olan yastıklar, yerleşik hayata geçildiğinde de bu önemini yitirmemiş hatta daha fazla önem kazanarak işlevselliğinin ötesinde estetik kaygılarla çeşitlendirilip, geleneksel sanat seviyesine ulaştırılmıştı.

"Beşik alayı, sünnet alayı, çeyiz sergisi ve loğusa yatağında yastıklar önemli yer tutar. Canfes, atlas gibi değerli kumaşların üzerine, ipek, klaptan, sim sırmalarla işlenmiş yastık ve yastık başları kullanılırdı. Bunlara atlas ve bürümcük yastık kılıfları geçirilirdi." (Uğurlu 1998).

"1640 tarihli Es'ar Defteri'nde, İstanbul'daki yastık çeşitleri hakkında geniş bilgi verilmektedir.

Bunlar; Bakkal oğlu işi sümbüllü, ay nakışlı yastık...Oda başı işi, karanfil nakışlı yastık ...Kırmızı çatması...Bursa'nın beyaz üzerine kırmızı sade nakışlı yastığı...İstanbul Belediyesi'nden yastık...Kastamonu boşası üzerine basma yastık ...Tire'nin kırmızı beledisinden yastık, sarı üzerine basma yastık...Halep basma yastığı..." (Uğurlu 1998) gibi isimlerle çeşitlenmektedir.

Osmanlı'da ister saray döşemesinde olsun isterse konak, köşk, ev döşemesinde olsun yastıklar çok önemliydi. 16. yüzyıl ve özellikle 17. yüzyılda yastıklar öyle bir üne kavuşmuştur ki, görenleri hayran bırakmaktaydı. Ülkeye gelen gezginlerin ve elçilerin notlarında, yastık yüzlerinden de sıkça söz edilmektedir. "Osmanlı İmparatorluğu'nun her döneminde sultanın huzuruna kabul edilen Avrupalılar sarayın görkemi karşısında öyle etkilenmişlerdir ki, izlenimlerini anı ve seyahat notlarında bütün çarpıcılığı ile nakletmişlerdi. Örneğin 1604-1607 yılları arasında İstanbul'da yaşayan Venedikli Ottoriano Bon, anılarında sultanın dairesinin en değerli halılarla kaplı olduğunu yazarak sedirlerin üstündeki oturacak şilte ve yaslanacak yastıkların hepsinin en iyi cins altın ve gümüşle dokunmuş brokar ve ipeklerle kaplı olduğunu belirtmekteydi." (Gürsu 1989).

Saray dokumaları ile halkın dokumaları arasında önemli farklılıklar vardı. Daha görkemli olan saray dokumaları, saray atölyelerinde dokunurdu. Yastık yüzleri seraser, atlas, kadife vs gibi çeşitli kumaşlardan yapılmış olabilir. Fakat dünyaca en tanınmış olan yastık yüzleri çatma kumaştan yapılmış olanlarıdır. "Çatma; dokunmuş tekniği itibari ile, kadife gibi saten zeminli olup çözgüsü ipek, atkısı ipek ve pamuk ipliklidir. İpek hay çözgüleri arasına atılan fazla çözgü ipliklerinin, önyüze çıkartılıp kesilmesi ile elde edilir. Çatmanın kadifeden farkı, zemine oranla süsleme havasının yüksek oluşudur. Bazen desende bazen de zeminde kullanılan gümüş tel, beyaz ipek iplik etrafına sarılarak gümüş etkisi, sarı ipliğe sarılarak altın izlenimi verilir. Bunlara 'beyaz ve sarı klaptan denir.'" (Gürsu 1989). Çatma yastıklar genellikle, güvezi koyu kırmızı zemin üzerine, krem, sarı, yeşil renklerde desenlendirilmiştir. "Çatma yastık yüzlerinin erken Osmanlı dönemlerinden itibaren dokunduğu TSM arşivlerindeki kayıtlardan anlaşılır. 1495 tarihli kumaş listesine eklenmiş, saraya giren yastık yüzlerine ait kayıtlar vardır. 1501 tarihli defterde Bursa'nın altınlı çatmasından, üç yastık ve altı minder yüzü, gene Bursa'nın telli kadifesinden iki kırmızı, üç yeşil telli ve bir siyah Kadife-i Çatma-ı

Bursa olmak üzere, yastık yüzlerine ait kayıtlara rastlanır." (Gürsu 1989).

"16. yüzyıldan arşivde kayıtları bulunan yastık yüzü örnekleri zamanımıza kadar kalamamıştır. Bunların desenleri, 16 yüzyıl çatma kumaşlarında olduğu gibi yalın fakat görkemli, güneş gibi yuvarlak, oval madalyonların değişimli olarak yerleştirmeleri veya birleşik sistemden oluşmaktaydı." (Gürsu 1989). 16.yüzyıl sonu ve 17. yüzyıla damgasını vurmuş çatma kumaşlarda çok beğenilen, yelpaze şeklinde karanfillerin kaydırılarak uygulanması ve iç içe yuvarlak madalyon motifleri içeren desenler karakteristiktir.

"Ticari ve geniş çapta günlük ihtiyaç için üretilen yastık yüzlerinin, günümüze kadar kalan birbirinden güzel ve kendine özgü desenlerle bezenmiş sayısız örneklerini, gene kumaş sanatı çerçevesinde ele alıp tarihlendirmek gereklidir. Bir zamanlar Victoria ve Albert Müzesi –Londra Tekstil bölümü şefi olan A. J. Wace1934'te yazdığı makalesinde belirttiği gibi, eskiden bütün güzel çatmaları 16. yüzyıl diye tarihlendirmek eğilimi vardı. Wace "19. yüzyıl Üsküdar çatma yastık yüzlerine kadar süren bir geleneğe sahip yüzlerin, çok azını 17. ve 18. yüzyıla ait olarak görmek çok mantıksız bir yaklaşımdır" diye yazmaktadır. Bu durum son zamanlarda Türk kumaş ve çatmaları hakkındaki yayınlar, makaleler ve kitaplarla değişiklik göstermiştir." (Gürsu 1989).

17. yüzyıl çatma kumaş desenlerinin kimliğini bulduğu ve çok çeşitlilik gösterdiği ve ihracatında rekor düzeye ulaştığı bir dönemdir. Ticarî kaygı nedeni ile seri olarak üretime geçilmiş ve bir yastık yüzü dokunup bittikten sonra, çözgü ipliklerine bir sopa geçirilerek, diğerine geçilirdi.

"Genellikle 120 cm. veya yakın boyda ve 70 cm. veya bu ölçüye yakın boyutlarda olurlardı. "Kısa kenarlarında küçük nişler içinde yer alan stilize edilmiş gül, karanfil motifleri karakteristiktir. Ana zemin ise ya merkezi yuvarlak veya oval bir madalyon etrafında gelişen stilize lale, karanfil, ya da yüzeyi baştan başa dolduran yelpaze şeklini almış karanfille, çınar yaprakları, bulut ve üç benek motifleri ile doludur." (Tezcan 1993).

Minderler ister göçebe hayatta, isterse yerleşik hayata geçildiğinde olsun, ev düzeninde vazgeçilmez bir eşyaydı. "Minder Sanskritçe bir sözcüktür. Döşek kalınlığında fakat, döşek ve şilteden ufak, içi ot, pamuk ve yünle doldurulan kalın şiltedir." (Uğurlu 1998).

Minderler bu dönemlerde evin en önemli eşyalarındandı. "İstanbul'a gelen Josephus Grelot,

Türk evlerindeki eşyalardan şöyle bahsetmektedir; "çok az evde görülen ahşap ve yaldızla kaplı birkaç odanın dışında, mobilya olarak sadece minderler ve halılar bulunur." (Uğurlu 1998).

"Minder yüzleri her türlü kumaştan yapılmasına karşın, genellikle Şam kumaşından, ipekli kutnudan köşe minderleri ise Şam kumaşından olurdu. Uzun minderler için yün doldurularak, üzerine pamuk doldurulmuş uzun şilte konulurdu. Onun üstüne de, yazları Trablus ihramı (ehram), kışın ise kebe örtülürdü. Minder önüne "makat" adı verilen, ipek püsküllü örtüler yerleştirilirdi." (Uğurlu 1999).

Minderler ev yaşamında kullanıldığı gibi devlet dairelerinde de kullanılmıştı. Memurlar bu uzun minderlerin üzerine bağdaş kurarak oturur ve bir okul disiplini içinde çalışırlardı.

Her gün kullanılan minderler, evlerde dokunabilen kalın ipekli kumaşlardan yapılırdı. Zengin evlerinde kullanılan minderlerin yüzleri ise, her şeyde olduğu gibi daha farklı, gösterişli ve daha kaliteli yapılmaktaydı. Diba ve ipek kadifeden yapılan minderlerin yanında sedir minderleri çoğunlukla Şam kumaşı, ipekli kutnudan olurdu.

17. yüzyıl ikinci yarısında başlayan batılılaşma, insanların gereksinimlerine daha farklı çözümler sunar olmuş ve ev eşyası anlayışı giderek değişmeye başlamıştı. Sedirlerin ve minderlerin yerini koltuklar, yerde kurulan sofraların yerini masa ve sandalyeler, yer yataklarının yerini karyolalar almıştı. Böylece ne sedir için kullanılan minderlere, ne yer minderlerine, ne de yatak minderlerine gereksinim kalmıştı.

"Perde Farsça kökenli bir sözcük olup; örtmek, yaymak, sermek, asmak anlamında, örtü yaygı türü dokumaları kapsar. Sözcük anlamında perde; görüşü, ışığı engellemek ya da bir şeyi gizlemek için, bir açıklığın önüne getirilen örtüdür." (Uğurlu 2000).

"İnsanların doğal gereksinimleri, toplumların pek azında gelenek sınırları dışında, güzel sanat düzeyinde yerine getirilmektedir. Geleneksel Osmanlı ev dekorunda perde kullanımı estetik yaklaşımlar ile sanatsal bütünlüğü sağlamak amaçlıydı." (Uğurlu 2000).

16. ve 17. yüzyılda Osmanlı konak ve evlerinde pencereler kafesli yapıldığından, dışarıdan görüş açısı tamamen engellenmiş ve böylece perde gereksinimi duyulmamıştı. Yalnız perde işlevini gören ve duvar askıları diye bilinen, kapılara, duvarlara ve ocak üzerine asılan örtüler vardı. pencerelere nadiren asılan perdeler, divan örtüsü,

yastıklar yüzleri, minder yüzleri vs. ile mekân içi estetik bütünlüğü, renk, desen, teknik ve üslup uyumlarını sağlamak amaçlıydı.

"Dokuma çeşitleri coğrafî ve kültürel koşullara göre farklıdır. Mağarada yaşayan için perde gereksinimi olmadığı gibi camın bulunmasından önce mekân içi pencere düşüncesine gelen insanın, pencere açıklığını saydam deri ile (parşömen), kafes tarzı dokusal yüzeyleri örttüğünü biliyoruz. Güneşli günleri az olan coğrafi bölgelerde pencere perdelerinin kullanım amacı sığağa karşı değil, aksine soğuk önlemek amacı ile. Ayrıca kültüre bağlı olarak perde kullanım amacı da farklıdır. Mekânı gerektiğinde gizleme yanında, perdelerin ev dekoruna uyum sağlaması da ön plândadır ve sanatsal yönden estetik önemleri vardır." (Uğurlu2000).

"16. ve 17. yüzyıl belgelerinde, pencereler için tek tek perdelerden söz edilmezse de, duvarları boydan boya kaplayan ipek duvar askılarının mevcudiyeti bunların perde işlevini de gördüğünü açıklıyor" Tunus perdeleri bu dönemlerde revaçtaydı (Tezcan 1996).

"Topkapı Sarayında Sultanların gerek günlük yaşamlarını, gerekse devlet işlerini yürüttükleri dairelerine bakıldığında yatak yerlerinin, tahtlarının, oda duvarlarının çepre çevre perdelerle örtüldüğü anlaşılıyor. Bugün harem dairesindeki odalarda örneğin; Hünkâr Sofrası'nda, III. Murat Has Odası'nda, taht ve baldakenlerin üzerinde, perde halkalarının geçeceği düz, yaldızlı sarı metal çubuklar hâlâ durmaktadır. Yine yüksek tavanlı odalarda, alt pencere sırasının üzerinden aynı metal çubukların, bütün duvarı çepre çevre dolaştığı, hatta bunların 10 cm. kadar aşağısında pencere üstlerinde ikinci çubukların mevcudiyeti gözlenmektedir. Odaların dışında bahçe binalarının etrafını çeviren, sütunların aralarında veya bahçelerde separe olarak perdelerin kullanıldığı minyatürlerden anlaşılıyor". (Tezcan 1995).

TSM' de bulunan perdelerden (duvar askısı) bir örnek; uzun kenarında orijinal madeni askı halkaları bulunan bu perde, üç parçanın eklenmesinden meydana gelmiştir. Ham ipekten, düz dokuma tekniği ile dokunmuştur. Zemin patlıcan moru renginde, etrafı fıstıklı yeşil renkli, geniş bordürlüdür. Mor zemin dokuz derin nişe ayrılmıştır. Nişler; düz hatlı sivri kemerlidir, konturları çiçek suludur, mihraplar arıktır. Bu dar aralar ve üstteki kemer boşlukları çiçeklerle doludur. Kemer dolgularında kullanılan lâle ve karanfiller natüralisttir. Çiçekler beyaz kılaptan konturlu, ince beyaz dallar ve yeşil

yapraklar arasındadır. An bordürde kıvrık dallar arasında, kılaptanla belirtilen bitkisel motifli su ve iki tarafındaki ince çiçek sulu, dört parçalı çiçeklere doludur.

"Geleneksel yaşantıda dokuma, tül, işleme, beyaz iş, tığ, file işi, makrame, düğüm, baskı, emprime tarzı perdeler, düz dokumadan güneşlikler kız çocuklarına çeyiz kapsamında hazırlanırdı. Günümüzde klâsik perde işlevini yapan pek çok teknik, buluş getirilmiş olmasına karşın, perde gereksinimi ve gereği sümektedir." (Uğurlu 2000).

Renkli ipliklerle dokunan tek renkli kumaşlar arasında 16. ve 18. yüzyıllarda ipek atlas, ipek kadife ve 17. yüzyıldan sonra beğeni kazanan, yaygınlaşan gezidir. Önceleri keten zemin üzerine ipekle dokunan atlas ve kadifeler giderek yerini pamuk iplik üzerine, pamukla yapılmış atlas ve kadifelere bırakmıştır. Bu kumaşlar arasında önceleri metal bükümlü gümüş ve altın, sonraları bakır alaşımı yüksek olan metal iplikler karıştırılarak yapılan bir grup önemlidir. Seraser bu grup için tipik bir kumaştır. Diğer bir grup kumaşta çok renkli (polikrom) düzenlemeler görülmektedir. Benzer doğal iplikler ve tezgâhlar kullanarak dokunmuş kumaşlar arasında, altın ve gümüş bükümlü ipek iplikler ve bakır alaşımı yüksek olan metal iplikler dikkati çekmektedir. Bu çok renkli dokumalar arasında farklı nicelik ve nitelik geliştirilmiş motiflerle, kum iğnesi, sarma, susma ve balık sırtı nakışlarına benzeyen, dokumalarla yapılmış kumaşlar bulunmaktadır. Sevai, sayılarak yapılan nakışlara benzerlik gösteren bir kumaş cinsi olarak verilebilirken, atlas üzerine sarma ile işlenmiş görünümü veren Libanez, serbest stildeki nakışlara benzeyen kumaş cinsi olarak belirtilebilir

Yazılı kaynaklar ve sultan emirlerini içeren fermanlar 1502, 1640'ta çıkartılan kanunlar kumaşların nitelik ve nicelikleri ile ilgili bilgi vermektedir. Klâsik dönemle ilgili bilgileri 1640 tarihli Ehl-i Hiref Defterinin yanı sıra 1582 tarihli bir sünnet düğünü ile ilgili hediye defteri, Sultan Murat'ın hükümdarlığı sırasındaki 1631 tarihli terzi defterleri tamamlamaktadır. Yazılı kaynaklar dışında TSM'de bulunan kaftanlar önemli belgelerdir. Kullanılan tezgâhlar arasında şak şak tezgâhları ilgi çekmektedir. Lecomten'e göre Bursa'da kullanılan atkılı tezgâhlar çok basittir. Dikdörtgen bir çerçeve; bu çerçevenin üstünde ve altında iki merdane, alttaki kumaşı sarar; üstteki de zincir ipliklerini geçer. Gücülerin rolü, ikinci, üçüncü, dördüncü ipliklerden sonra gelen ipliği harekete geçirmektedir. Bunlar kurşundan bir

denge ağırlığı vasıtasıyla gergin dururlar. Deseni meydana getiren şey gücülerin tanzim şeklidir, kompozisyonun gerektirdiği sayıda gücü tespit edilir: Gücüler mekiğin aralarından atkı ipliğini geçireceği telleri ayırır. Zanaatkar bunları bir pedal vasıtasıyla hareket ettirir. Her yerin kendine özgü bir dokuma ve süsleme tarzı vardır. Bir kumaşın cinsinden dokunuşundan ve özellikle süslemesinden yapıldığı yer derhal anlaşılır. Eski Türk kumaşları tablo gibi düzenlenmiş seçkin birer eserdir. Her düzenleme çevresinde yaprak ve çiçekler veya bir madalyon oluşturmak üzere çiçeklerden yapılmış hatlar mevcuttur. Kumaşlarımızda kullanılan bitkilerin başlıcaları stilize nohut, fasulye, kavak ve sarmaşık yaprakları ile lale, karanfil, sümbül, gül, nar çiçeği, kadife çiçeği, armut çiçeğidir. Bunlardan başka ikiye bölünmüş yelpaze, tavus tüyü, stilize ejder, güneş, çintemani, kaplan çizgisi, ayva, selvi, köşeli yıldız, hatailer, rumiler, ağaç filizleri vardır.

Selvi şekli, kumaşlarda çok ufaltılarak, kadifelerde bir madalyon içine sığdırılarak dokunmuştur. Tavus kuşu veya tüyü kumaşlarda, ufak kadifelerde bir madalyon içinde ve dışında görülür. Karanfil ve lüle kumaşlarda belirli büyüklüklerde dokunmuştur. Madalyonlar 15. yüzyıl kumaşlarında ve 16. yüzyılın birinci yarısına kadar oldukça fazla kullanılmıştır. 16. yüzyıl bitiminden sonra üretilen kumaşlarda madalyona hiç rastlanmaz. Gerçek dışı bitki ve şekillerden oluşan bir tür yaprağa rastlarız. Bu daha çok kadifelerde, 16. yüzyıl çinilerinde görülen bir motiftir. Bunun kıvrımı bezelye veya nohut yaprağından geldiği zannedilse de Osmanlı süslemesinin hemen her aşamasında görülen bu şekil ejderlerin görünümünü andırır. Bu ejder motifleri, birer çiçek şekli gibi kabarcıklı olarak kadifelerdeki madalyonların bazen çerçevelerini oluştururlar. Birçok desende sonsuzluk ilkesi esastır.

Türk kumaşlarında en çok kullanılan ve en önemli renk kırmızıdır. Bunun da nüansları vardır. Bu rengin sırrı hâlâ çözülememiştir. Ancak 18. yüzyılda özellikle Fransa'da bazı dokuma fabrikaları bu Türk kırmızısını uygulamaya başlamışlardır. Türk kumaşlarında kırmızıdan sonra en çok kullanılan renkler sırayla, mavi, yeşil, siyah, bej, beyaz bazı yerlerde de altın rengini ifade edecek kadar tatlı sarı ve bal rengi sarıydı. Bir de surmanî denilen koyu fındıkîye yakın bir renk vardı. Bu renklerde açık ve koyu tonları azaltıp çoğaltarak çeşitli renk modaları yaratılmıştı. Türk kumaş ve kadifelerinde renk ahengi hayret edilecek kadar güzeldir.

Eski kumaşların renk özelliklerini temin eden doğal bitkisel boyalardır. Bu boyalar en çok bitkilerin

köklerinden, yapraklarından, meyvelerinden elde edilir. 50-60 sene öncesine gelinceye kadar doğal ve bitkisel boya kullanılmıştı. Kimyevî boyalar ortaya çıkınca bitkisel boya üretimi çok sınırlı kalmıştı. Erzurum, Van gibi doğu illerimizde halen bitkisel boya üretimi devam etmektedir. Ancak bunlar kişisel ve yerel tezgâhlara özgü üretim için yapılmaktadır.

Eski boyaları içeren maddeler şunlardır: zerdeçal, yabani gül ağacı kabuğu, ayva yaprağı, mayam kökü, şeftali yaprağı, çınar ağacı kabuğu, nar kabuğu, haşhaş çiçeği, armut yaprağı, yarpuz otu, ebe kümeci çiçeği, cehri, sumak, safran siyah mazi, ceviz yaprağı, kekik, asma yaprağı, alizarin, vs.

Sonuç olarak; kumaş sanatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, ekonomik, ticarî ve sanatsal hayatındaki yeri itibarı ile diğer sanat kollarına bakarak daha önemlidir. Sarayın ihtiyacı için, saray atölyelerinde nakkaşlar tarafından çizilip, dokumacılar tarafından büyük bir itina ile dokunan kumaşlar ve halkın kendi ihtiyacı ve ticarî amaçla yaptığı dokuma kumaşlar çok zarif ve kabiliyet isteyen süsleme sanatlarındanidir.

Günümüz global dünyasında sürekli yenilenen, gelişen tekstil endüstrisi, daha çok detayları ön plânda tutarak sağlıklı kumaşlar üretmeye yönelmiştir. Döşemeliklerde de dayanırlılığı, dış etkenlere duyarlılığı, estetik boyutu ve çeşitliliği düşünülerek günümüz mekânlarına uygun, kişilerin zevkine yönelik üretim yapılmaktadır. Günümüz mekânları eskiye göre çok farklıdır. 17. yüzyılın sonunda başlayan batılılaşma hareketleri ile mekânlara girmeye başlayan karyola, koltuk, masa, sandalye, v.s. gibi mobilyalar, sedir, yer sofrası, minder v.s. anlayışını değiştirerek, yüzyılımıza kadar çeşitli modalar ve akımlar yaratarak gelmiştir. Döşemelik kumaşların da eskiye göre kullanım alanları farklılaşmış ve kullanılan malzeme, teknik, desen, motif ve renk özelliklerinde çok büyük değişimler olmuştur. O göz kamaştıran geleneksel desen özellikleri, birkaç firma, kuruluş tarafından döşemelik ve diğer kumaşlarda, günümüze uydurularak yaşatılmaya ve yeni nesillere tanıtılmaya çalışılmaktadır. Çeşitli müzelerde sergilenmekte olan eski Türk kumaşları, ne kadar bakımlı olsa da, özenle saklansa da, bir gün yok olmaya mecburdur. Tekstil malzemesinin dış koşullara bu denli duyarlı malzeme olmasından ötürü, günümüze kalan tekstillerin araştırılması ve kaydedilmesi, sanat tarihçileri ve teknik eksperlerle özenle yapılmalıdır. Bu sayede bu alanda yeni ufuklar açılabilir.

NOTLAR

- * Yrd. Doç. Dr. Rengin BÜKEN, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Isparta/TÜRKİYE.

KAYNAKÇA

- ANONİM, 1995. Osmanlı Ansiklopedisi, cilt 1, cilt 3. Ağaç Yayınları, 196-197, 95-267 s., İstanbul.
- AKBOSTANCI, İ. 2000. İşleme Sanatı. Brilliance, No 7; 36-37 s.
- APAK, S. M., GÜNDÜZ, O. F., ERAY, Ö. F. 1997. Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15-46 s., Ankara.
- ASLANAPA, O. 1999. Türk Sanatı. Remzi Kitap evi, 358-368 s., İstanbul.
- FAROGHİ, S. 1995. Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. Tarih Vakfı ve Yayınları, 54-66 s., İstanbul.
- GÜRSU, N. 1989. Çatma Yastık Yüzleri. Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, cilt 7 (6); 47-52 s.
- GÜRSU, N. 1998. Türk Dokumacılık Sanatı, Çağlar Boyu Desenler. Redhouse Yayınevi, 41-134 s., İstanbul.
- KAZAR, M. 2000. Osmanlılarda Yatak ve Yatak Odaları. Brilliance, No 7; 41-43 s.
- LEWIS, R. 1973. Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Yaşam (Adetler ve Gelenekler). Doğan Kardeş Yayınları, 34-72 s., İstanbul.
- ÖNDER, M. 1998. Antika ve Eski Eserler Kılavuzu. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 51-59-60-61-148-150-168-228-229 s., Ankara.
- ÖZ, T. 1946. Türk Kumaş ve Kadifeleri, Cilt 1. Milli Eğitim Basımevi, 39-110 s., İstanbul.
- ÖZEN, E. M: 1999. Türkçe'de Kumaş Adları. Ev Tekstili Dergisi, yıl 6 (20); 40-44 s.
- SALDIRAY, B. 1998. Türk Tekstil Sanatı. Ev Tekstili Dergisi, yıl 5 (17); 15-19 s.
- TEZCAN, H. 1989. Çuha, Gezi, Kadife...Türk Kumaş Sanatı. Arredamento Dekorasyon, yıl 8; 102-104 s.
- TEZCAN, H. 1993. Osmanlı Konağında Bir Baş Odanın Tefrişi. Ev Tekstili Dergisi, yıl 1 (2); 18-19 s.
- TEZCAN, H. 1993. Osmanlı İmparatorluğunda Ev Tekstilinin Tarihçesi. Art Dekor Dergisi, sayı 8; 49 s.
- TEZCAN, H. 1995. Topkapı Sarayı Koleksiyonundaki Tunus Perdeleri. Ev Tekstili Dergisi, yıl 2 (6); 8-12 s.
- TEZCAN, H. 1996. Türklerde Dokumacılığın Tarihçesi. Ev Tekstili Dergisi, yıl 3 (9); 28-30 s.
- TEZCAN, H. 1996. Yazmacılık Sanatı. Ev Tekstili Dergisi, yıl 3 (11); 26-27 s.
- UĞURLU, A. 1998. Türkler ve Minderler. Brilliance Dergisi, No 1; 12-13 s.
- UĞURLU, B. S. 1998. Yorgan ve Yorgan Yüzleri. Ev Tekstili Dergisi, yıl 5 (17); 30-34 s.
- UĞURLU, B. S. 1998. Yastıklar. Ev Tekstili Dergisi, yıl 5 (18); 58-60 s.
- UĞURLU, A. 2000. Anadolu El Dokumacılığı. Ev Tekstili Dergisi, yıl 7 (24); 16-21 s.
- UĞURLU, A. 2000. Tekstil ve Kültürel Süreç. Ev Tekstili Dergisi, yıl 7 (27); 46-48 s.
- UĞURLU, A. 2000. Geleneksellik ve Değişim. Brilliance Dergisi, No 8; 40-41 s.
- UĞURLU, B. S. 2000. Osmanlı Ev Tekstili. Ev Tekstili Dergisi, yıl 7 (24); 46-49 s.
- UĞURLU, B. S: 1999. Osmanlı Ev Tekstili Örnekleri. Brilliance, No 4; 16-17 s.
- UĞURLU, B. S. 2000. Perde Ötesi. Brilliance, No 6; 14-17 s.
- YATMAN, N. 1945. Türk Kumaşları. Ankara Halkevi Yayınları, 13-35 s., İstanbul.